

Suzanne Dohm Pedersen:

Nye tider, nye skikke

– om edb og dialektgeografi

På Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning består studentermedhjælpernes arbejde væsentligst i at gennemgå materialet fra spørgelistebesvarelserne med henblik på at gøre det lettilgængeligt for redaktionen af Jysk Ordbog. Svarene på hvert enkelt spørgsmål udskriver vi på lister. Hvor besvarelserne indeholder sjældnere dialektord, eller hvor der gives en særlig udførlig redegørelse for et ords betydning og brug, udskriver vi derpå sedler til ordbogskartoteket. Kort udarbejder vi derimod over egns glosser, der er godt afhjemlet, eller over ord med klare egnsbestemte udtaleforskelle. Alt sammen sker med det formål at give redaktørerne et klart billede af besvarelserne. Redaktørerne sammenholder så senere, ved udarbejdelsen af de enkelte ordbogsartikler, besvarelserne med det materiale, der i forvejen er kendt fra litteratur, beskrivelser over enkelte dialekter, udskrifter af båndoptagelser mv.

Spørgelisternes styrke ligger bl.a. i, at vi ad denne vej får oplysninger fra så mange lokaliteter (der kan være op til 1000 besvarelser af hvert spørgsmål), at de udarbejdede kort ofte kan give et meget sikkert billede af et ords eller en udtales udbredelse. Herved udgør spørgelistebesvarelserne et meget vigtigt supplement til ordbogskartoteket, som især giver gode udtale-, betydnings- og brugsoplysninger fra et meget begrænset antal lokaliteter.

I det forløbne år er vi begyndt at anvende edb i arbejdet med kortlægning af spørgelistebesvarelserne. Det betyder, at vi kan lave bedre og pænere kort hurtigere end før; men overgangen har også medført, at en stor del af det øvrige arbejde er blevet edb-baseret. For bedre at kunne forklare fordelene ved edb-systemet, vil jeg kort orientere om arbejdet, som det foregik før.

Sådan gjorde vi før

Udgangspunktet for korttegningen har altid været en håndskreven liste over materialet fra det enkelte spørgsmål. En sådan liste kunne se ud som

i fig. 1.¹ I kolonnen helt til venstre er noteret de såkaldte sognenumre. Dansk Folkemindesamling har engang givet samtlige danske sogne numre, og de bruges på Jysk Ordbog, ligesom de anvendes i mange museums- og lokalhistoriske sammenhænge. F.eks. angiver 1303, at den efterfølgende oplysning stammer fra Hals sogn på Læsø. På Jysk Ordbog tilføjer vi yderligere et meddelernummer, her et 1-tal, som står for fisker Hans Pedersen, der har givet os oplysningen.

På en sådan liste var det let at skaffe sig overblik over udbredelsen af de betegnelser, man i forvejen havde forventet ville optræde hyppigt, for de blev udskrevet i hver sin lodrette kolonne. Derimod kunne det være svært at skaffe sig overblik over uventede, spredte eller enkeltstående betegnelser, der blev stuvet hen i opsamlingskolonnen "andet/kommentarer" (se f.eks. ordene *stænge* og *svinestænge* i det viste udsnit af listen).

Den efterfølgende udarbejdelse af kort foregik også manuelt: Ved hjælp af et lille stempel og en stempelpude satte vi signaturer ind på et stort sognekort over Jylland (ca. 50 x 80 cm), hvorpå sognenumrene var trykt. Det kunne tage flere timer at lave et sådant kort, og jeg kan i al fortrolighed bemærke, at jeg flere gange tænkte på at søge smudstillæg. Jeg var ofte både sort og rød langt op ad armene af den langsomttørrende stempel-sværte. Det krævede desuden en helt speciel teknik at undgå at tvære sværten ud over hele kortet. Endelig var ærgrelsen stor, når det af og til viste sig, at en glose eller en særudtale alligevel ikke havde et så klart afgrænset udbredelsesområde, som det så ud til ud fra listeudskriften, eller (og det var det mest ærgerlige) når man kunne se, at et bedre valg af signaturer ville have givet et klarere kort.

Sådan gør vi nu

Udgangspunktet for korttegningen er stadig en listeudskrift. I stedet for den håndskrevne liste laver vi nu for hvert meddelersvar indtastning i et skema på edb-skærmen (se fig. 2). Dette skema indeholder de samme oplysninger om besvarelsen som i fig. 1, men de er opdelt på en lidt anden måde: Hvis det meddelte ord er sammensat, kan det deles op i indtil tre felter, som i skemaet kaldes "ordled"; i de følgende felter kan der indtastes oplysninger om ordets bøjningsform og betydning; særlige forklaringer kan også indføres, og har meddeleren givet et godt mundret citat, indskri-

¹ Eksempelmaterialet er her, som i resten af artiklen, taget fra besvarelserne af spørgsmål 20 i spørgeliste N. Spørgsmålet lød: "Hvad kaldte man den lave væg omkring en svines-ti? (*svinlav, svinbalk, skillerum, fjællværk, rækværk, bæsling*)".

N 20: Betegnelser for skillerum mellem svinebæse						
Top. nr	svinlav	svinballe	Skallerum	fjelleise	bæsting	Andet / Kommentaar
1281.1			skallerum			
1281.2			skallerum			
1284.1						stænger, stensænger
1285.1						svensstænger
1285.2			skjelrom			
1285.4			'skjelrom			
1287.2			skallerum			stænger
1291.1			skallerum			
1302.1	svinlavet					
1303.1	svinlavet		skallerum			Naar der var TTR til skallerum med det svinlavet
1303.2						releværke
1311.1						(som 19) [svinballe]
2561.2		svinballe			bæsting	
2561.4					bæsting	
2561.5			skallerum			
2561.6					bæsting	
2562.4					bæsting	
2564.5					bæsting	baalle
2565.1						releværke
2565.2			skallerum			
2565.3					bæsting	
2565.4		svinballe				
2573.2			skjelrom			
2573.4						svinbæsting pl.

Fig. 1.

Dele af håndskrevet liste N 20. Sognenumre, der begynder med 12 el. 13, er fra Vendsyssel, Læsø og Hanherred. Sognenumre, der begynder med 25, er fra Bølling og N. Horne herred, Ringkøbing amt. En håndskrevet liste fylder som regel ca. 25 A4-sider.

ves det i citat-feltet. Tegninger kan ikke indføres i skemaet, men vi kan i feltet "illustration" markere, at der i besvarelsen findes oplysende tegninger.

I kortlægningsprogrammet er der til hvert sognenummer knyttet en oplysning om, hvor (udtrykt i koordinater) sognet befinder sig på et Jyllandskort, der er lagt ind i vores program; ved hjælp af denne oplysning, kan programmet henhøre alle oplysninger under et bestemt sognenummer til et bestemt punkt på Jyllandskortet.

For hvert dialektord, der findes i besvarelsen, udfylder vi et skema, og alle disse enkeltskemaer lagres automatisk (dvs. gemmes i maskinens hukommelse), så det er let at søge og sortere i dem på mange måder.

Når alle oplysningerne fra et bestemt spørgsmål er indtastet, udskriver vi en liste, sorteret efter sognenumre, på den printer, der er knyttet til edb-anlægget (fig. 3). Det kan undertiden, for overblikkets skyld, være en fordel at omsortere alfabetisk efter første ordled, efter bøjningsform, eller måske efter betydning. Endelig er der med programmet mulighed for at

The screenshot shows a window titled "OrdN20" with a data entry form. The form contains the following fields and values:

- Meddelet fra sogn: 1303
- Meddelet nr: 1
- Ordled: swin, lavvet
- Bøjningsform: best. form
- Betydning: (empty)
- Forklaring: Naar der var Træ til Skillerum hed det Swinlavvet
- Citat: (empty)
- Illustration: (empty)

The status bar at the bottom indicates "Data Entry".

Fig. 2.

Eksempel på udfyldt skema, som det fremtræder på edb-skærmen. Oplysningerne stammer fra fisker Hans Pedersen, Hals sogn, Læsø.

Spørgeliste N 20 Betegnelser for skillerum mellem svinebåse

<u>Top.nr</u>	<u>Ord</u>		<u>Højn.f</u>	<u>Forklaring</u>
1281 1	skille	rum		
1281 2	skille	rum		
1284 1	stænger			
1284 1	svene	stænger		
1285 1	sven	stænger		
1285 2	skjel	rom		
1286 4	skjæl	rom		
1287 2	skille	rum		
1287 2	stærge			
1291 1	skille	rum		
1302 1	svin	lavet	best	
1303 1	svin	lavvet	best. form	Naar der var Træ til Skillerum med det Swinlavvet
1303 2	ræk	værk		
1311 1	svin	bøvl		/svinbøvl er angivet i spl N 19 og i svaret til N 20 står der : som 19 /
1312 2	bolk			
1313 0	svin	stærge		
.				
.				
.				
2561 2	bæsting			
2561 2	svin	bolk		
2561 4	bæsting			
2561 5	skille	rum		
2561 6	bæsting			
2562 4	bæsting			
2564 5	bælk			
2564 5	bæsting			
2565 1	ræk	værk		
2565 2	skille	rum		
2565 3	bæsting			
2565 4	svynn	bolk		
2573 2	skil	rom		
2573 4	svin	bæstinge	pl	
2573 7	skille	rum		
2575 3	svyn	bæsting		

Fig. 3.

Dele af rapport N 20, udkrevet på printer.

lave dellister over enkelte af de ord, der optræder i besvarelserne, eller over en enkelt udtale eller en betydningsvariant af et ord. Det er disse sidste muligheder vi udnytter, når vi skal tegne kortene.

Ved hjælp af programmet fremstiller vi først en liste med oplysninger om det ord, vi kunne tænke os at kortlægge. Koordinaterne for de sogne-numre, hvorfra ordet er opgivet, samles i et såkaldt "dataudtræk", der overføres til et program, hvor vi har mulighed for at vælge mellem forskellige grundkort og hjælpelinier, og hvor vi nu skal lave det første udkast.

I vores program kan vi vælge mellem to forskellige Jyllandskort, et grofttegnet til "daglig brug" og et finttegnet til "ud af huset". Vi bruger det grofttegnede i det daglige, fordi maskinen kan udskrive det dobbelt så hurtigt som det andet. På begge typer af kort er det muligt at lægge hjælpelinier ind i form af dialektgrænser med eller uden navne på de enkelte dialektområder. Senere vil det også blive muligt at få indtegnet åer, byer mm. Kortene, som vi laver dem nu, er i A4-størrelse, og det har vist sig, at det grove Jyllandskort giver et fuldt tilfredsstillende overblik i de udkast, vi laver.

Når vi har valgt den signatur, vores ord skal indtegnes med, dukker der et lille prøvekort op på skærmen over ordets forekomster (se fig. 4). Det er ud fra dette lille kort muligt at afgøre, om forekomsterne er afgrænset til bestemte områder eller forekommer mere spredt ud over Jylland. Hvis kortet virker klart og rimeligt oplysende og derfor ønskes anvendt, gemmer vi det. Vi kan evt. også sætte forekomster af endnu et ord på. Viser det sig så, at de to ords udbredelse lapper ind over hinanden, så overblikket går tabt, kan man bare starte forfra og fordele ordene på to kort.

Fig. 4. Eksempel på et prøvekort (i fuld størrelse). Her vises, hvor *balk* (i betydningen 'lav mur mellem svinebåse') udtales *bålk*.

Oplysningerne om de lokaliteter ordet optræder i, dataudtrækket, lagres, så det kan bruges igen. I fremtiden bliver systemet udviklet sådan, at det er muligt at have en hel række små kort med hvert ord for sig på skærmen på samme tid, så det er lettere at overskue, hvilke ord der med fordel kan sættes sammen på det endelige kort.

Når kortets indhold er bestemt, skal det redigeres: Der skal tilføjes signaturforklaring, overskrift mv. Hvis det samme ord er oplyst flere gange fra et sogn, forskubbes signaturerne automatisk en lille smule i forhold til hinanden, og i sådanne tilfælde vil vi som regel fjerne dobbeltforekomsterne. Når kortet er færdigredigeret, udskrives det på printeren (se fig. 5), og alle de benyttede oplysninger gemmes i maskinens lager-hukommelse.

Kortet kan på et senere tidspunkt let trækkes frem fra lageret og indgå i den endelige ordbogsredaktion. Flere kort kan evt. sammenføres til et enkelt oversigtskort (se f.eks. synonymerne til *balk* i fig. 6). Og under den endelige redaktion vil enkeltsignaturer formentlig ofte blive erstattet af skraveringer, kamstreger mv. (se det færdige synonymkort i fig. 7).

Tabt og vundet

Som det vist fremgår, er vi i det store hele godt tilfredse med vores nye korttegningsystem. Den lette adgang til at trække oplysninger ud om et enkelt ord eller en særudtale, og til at eksperimentere med anbringelsen af oplysninger om flere ord på samme kort, forøger hastigheden af korttegningen væsentligt, ligesom det nu er let og hurtigt at undersøge mulige nye sammenhænge (i fig. 6 i eksemplet er f.eks. samlet alle oplysninger hvori ordet *-lad* (udtalt *-law*) indgår).

Retfærdigvis må også nævnes nogle af de begrænsninger der følger af overgangen til edb. Selv om kortlægningsprogrammet er tilrettelagt med udgangspunkt i vores gamle arbejdsrutiner, har skiftet til det nye medium medført forandringer, som vi lige skal vænne os til.

Fleksibiliteten i selve korttegningen og rapportudskrivningen modsvarer af en vis stivhed i indtastningen, hvor vi er bundet af indtastningsskemaets faste rubrikker. Det betyder også, at rapporten, som vi udskriver (fig. 3), ikke umiddelbart kan blive så overskuelig som vores gamle liste, hvor hver enkelt mere udbredt glose fik tildelt en kolonne for sig (fig. 1). Vi har i stedet måttet vænne os til, at overblikket skal dannes ud fra de forskellige søgninger, vi har mulighed for at lave i listematerialet.

Endelig medfører de rent fysiske rammer, at der ikke længere kan arbejde flere studentermedhjælpere samtidig – og det var ellers hyggeligt. Til gengæld kan jeg vist godt sige, at redaktørerne er glade for at slippe for at

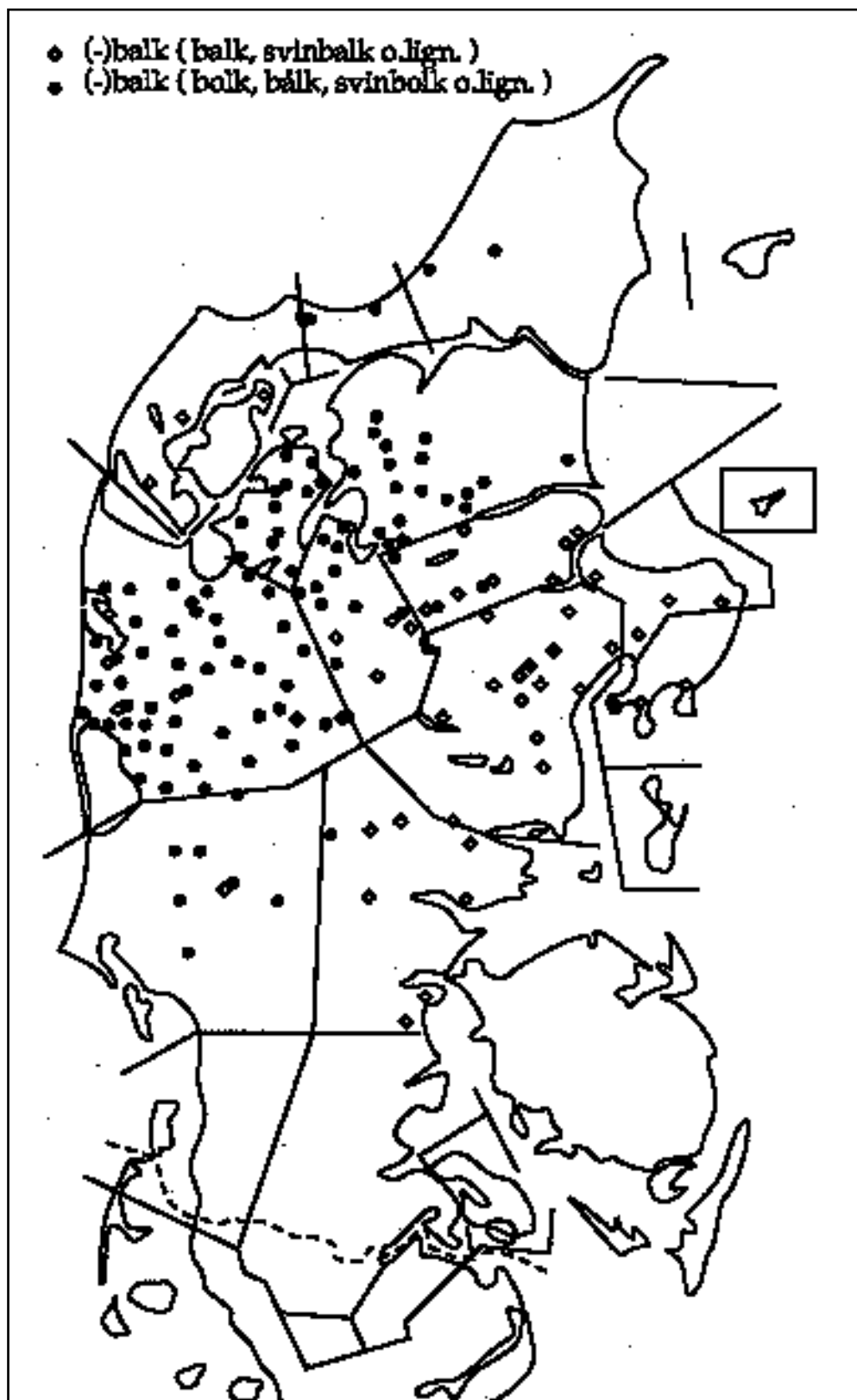

Fig. 5.

Kort over udtalen af (-)balk, som kortet ser ud, når redaktørerne får det. Kortet er det grofttegnede Jyllandskort med dialektgrænser.

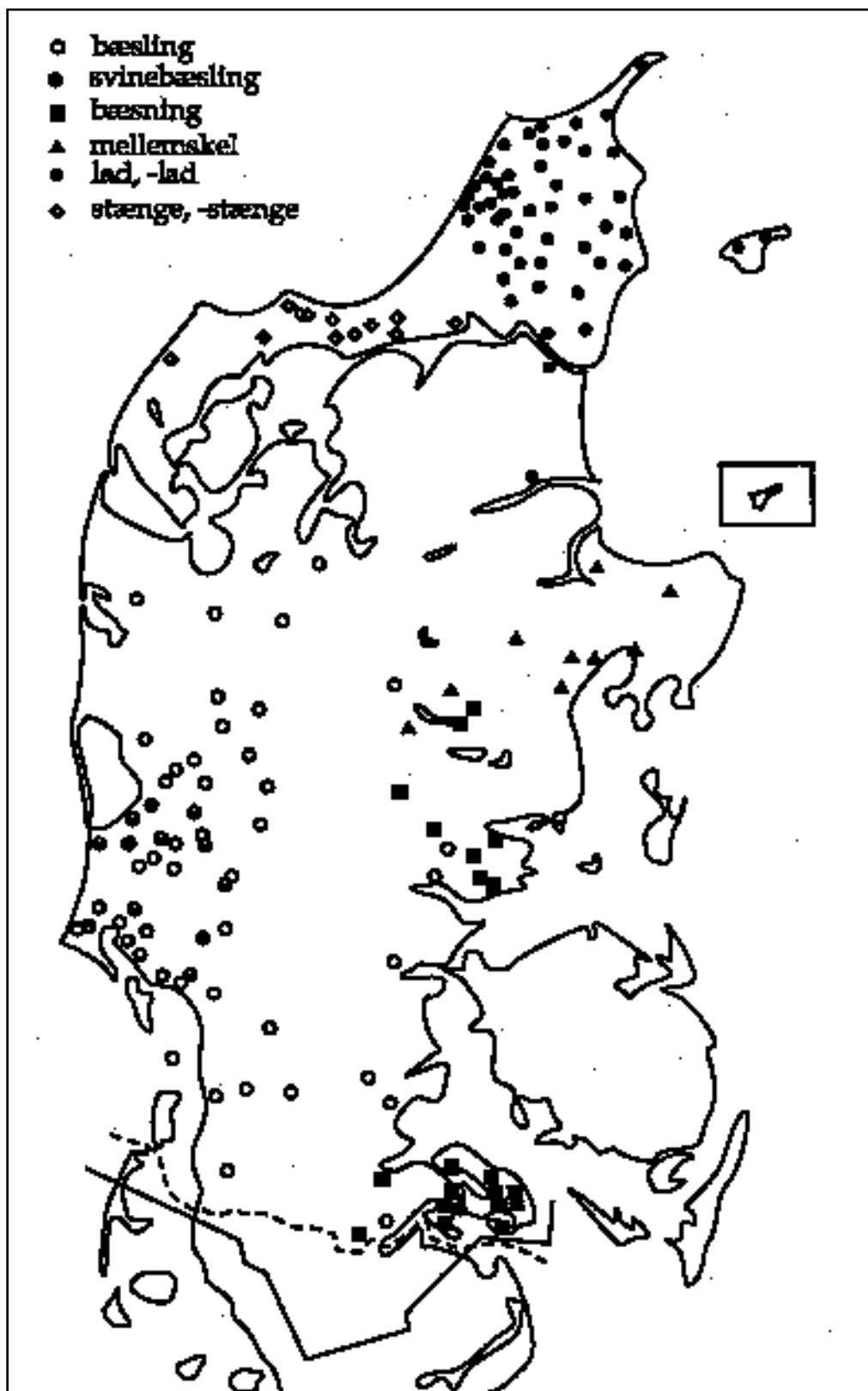

Fig. 6.

Kort over nogle egsbestemte synonymer til ovennævnte *balk*. Sådan ser kortet ud, når redaktørerne får det. Læseren vil muligvis undre sig over de tomme områder på kortet. Det skyldes ikke, at vi mangler oplysninger fra de pågældende egne, men at de stedlige meddelere mest har opgivet betegnelser, som i forvejen er kendt fra rigsmålet (og som iøvrigt også træffes i områderne med signaturer, jf. fx *skillerum* i fig. 1).

skulle tyde især *mine* kragetæer; og *jeg* er under alle omstændigheder glad for at være undsluppet stempelsværten!

Kortredaktion. På skærmen ses forarbejdet til fig. 5, før kortet udskrives på laser-skriveren. I baggrunden en del af kartoteket, der indeholder seddelsamlingen til Jysk Ordbog. Ved skærmen: Suzanne Dohm Pedersen.

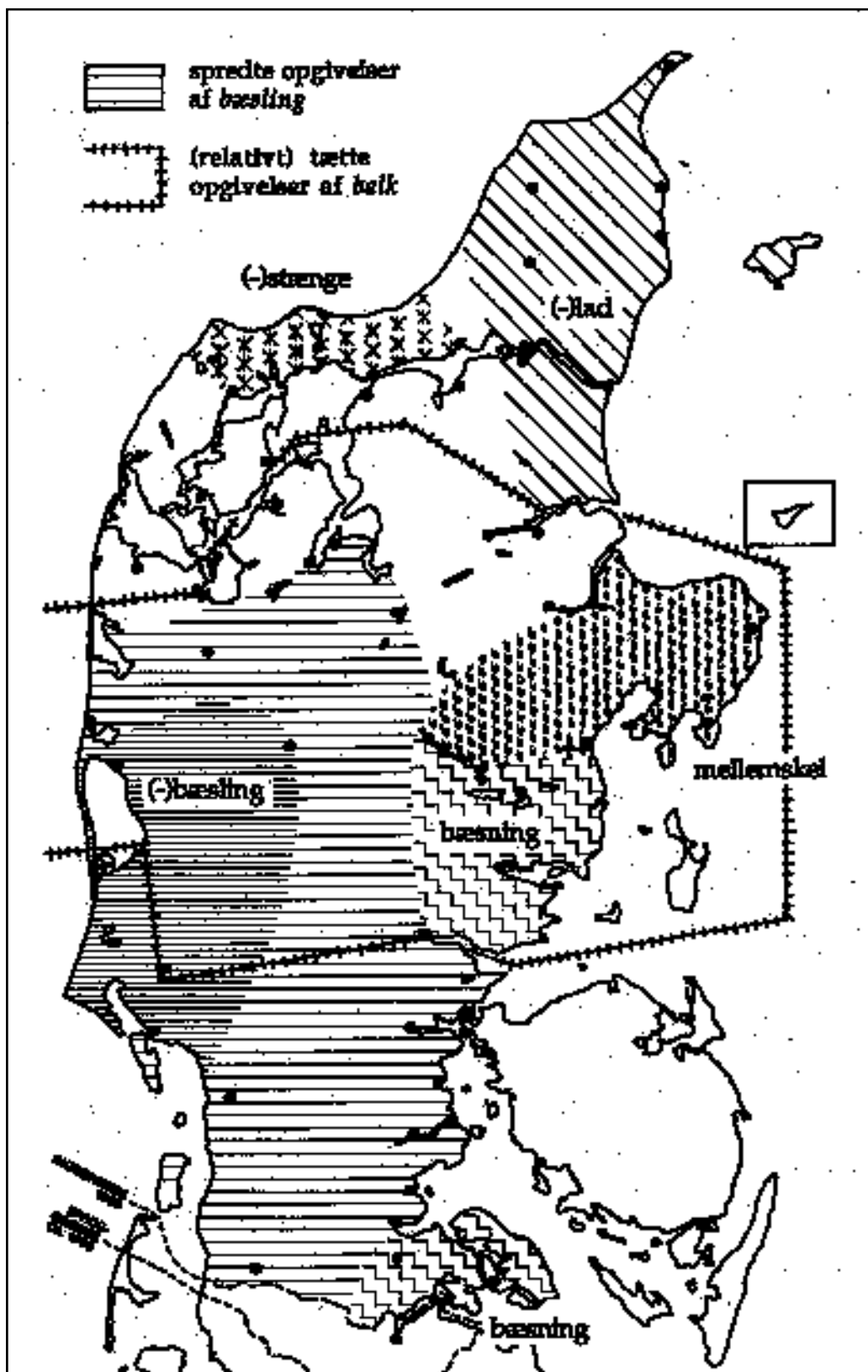

Fig. 7

På grundlag af fig. 5 og 6 kan redaktørerne nu, til brug i Jysk Ordbog, fremstille ovenstående kort med skraveringer og kamstreger, som viser fordelingen af typiske dialektglosser for 'skillerum etc. mellem svinebåse'. Der er her ikke taget højde for suppleringer el. berigtigelser i Jysk Ordbogs seddelmateriale.